

УДК 338.984

Құрманбаева Сәуле Тәңірбергенқызы

экономика магистрі, Қазақ инновациялық гуманитарлық -заң университеті, Қазақстан Республикасы, Семей қ.

e-mail: kurmanbaeva1968@mai.ru

Тахтаева Римма Шаймарданқызы

экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақ инновациялық гуманитарлық - заң университеті, Қазақстан Республикасы, Семей қ.

e-mail: rimmatahtaeva@mail.ru

**ӨНДІРІСТІК КЕШЕНІ БАСҚАРУДАҒЫ БОЛЖАМА
ЖӘНЕ ЖОСПАРЛАУ ӘДІСІН ЖАҚСARTY**

Мақалада Қазақстанның өндірістік кешенін басқарудағы жоспарлау мен болжау әдістемесін жетілдіру мәселелері талқыланады, сонымен қатар қысқаша сипаттама беріледі. Зерттеу негізінде жоспарлау мен болжаудың жаңа моделін құрудың алгоритмі ұсынылады. Зерттеу нәтижелері бойынша тұтастай алғанда өндірістік кешенді дамыту үшін жоспарлау мен болжау процестерін сапалы модельдеудің маңыздылығы туралы тұжырымдар жасалады.

Түйінді сөздер: жоспарлау, болжау, жоспарлау және болжау моделі, өндірістік кешеннің дамуы, өндірістік кешен.

В статье рассмотрены проблемы совершенствования методологии планирования и прогнозирования в управлении промышленным комплексом Казахстана, а также дана краткая характеристика. На основе проведенного исследования предлагается алгоритм создания новой модели планирования и прогнозирования. По результатам исследования сделаны выводы о значении качественного моделирования процессов планирования и прогнозирования на развитие промышленного комплекса в целом.

Ключевые слова: планирование, прогнозирование, планово-прогностическая модель, развитие промышленного комплекса, промышленный комплекс.

The article discusses the problems of improving the planning and forecasting methodology in the management of the industrial complex of Kazakhstan, and also gives a brief description. On the basis of the study, an algorithm for creating a new planning and forecasting model is proposed. Based on the results of the study, conclusions were drawn about the importance of qualitative modeling of planning and forecasting processes for the development of the industrial complex as a whole.

Key words: planning, forecasting, planning and forecasting model, industrial complex development, industrial complex.

Мәселені тұжырымдау. Қазіргі кезеңде өнеркәсіптік кешенді басқарудағы жоспарлау мен болжаудың тиімділігін арттыру үшін уақыттың қазіргі талаптарына және өнеркәсіптің даму тенденцияларының өзгеруіне жауап беретін үздіксіз сапалы әдістемелік қолдау көрсету қажет.

Жүйелі ғылыми-әдістемелік әзірлемелер болмаған жағдайда, менеджменттегі жоспарлар мен болжамдар, сайып келгенде, оның төлем қабілетсіздігіне әкеліп соқтырады және өнеркәсіптің тиісті сапалық реттеуін қамтамасыз етпейді.

Жоспарлау мен болжау әдістемесін жетілдіру жоспарлау мен болжау іс-шараларындағы

кемшіліктерді жою және өндірістік кешенді басқаруды жаңа деңгейге шығару бойынша уақытылы тапсырмаларды орындауы керек.

Кәсіпорындағы мәселелерді жоспарлау мен болжаудың теориялық және әдіснамалық аспектілері Л.Е. Басовский [1], Ф.Л. Шарова [2], Т.Г.Морозова [3], А.В.Пикулкина [3], В.И. Кушлина [4], Н.А. Волгин [4], Р.Гусейнов [5] және басқалары. Алайда, өндірістік кешенді басқарудағы болжау мен жоспарлаудың әдіснамалық сипатының бірқатар аспектілері әдебиетте жеткілікті түрде қарастырылмаған.

Зерттеудің мақсаты - инновациялық технологияларға негізделген өнеркәсіптік кешенді басқаруда жоспарлау мен болжауды

ұйымдастырудың әдістемелік негіздерін жасау және тиісті ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеудің негізгі нәтижелері. Міндеттеріне өнеркәсіпті басқарудағы болжау мен жоспарлау әдістемесін жетілдіру үдерісі кіретін Қазақстан Республикасы Индустрия және жаңа технологиялар министрлігі Өнеркәсіп комитетінің «Қазақстандық индустрияны дамыту институты» АҚ құрылымдық бөлімшесі бар. Бұл институт өндірістік дамудың теориялық, әдістемелік және практикалық мәселелерін зерттейтін ғылыми ұйым болып табылады. Алайда институт жұмысы жоспарлау және болжау саласында тиісті мамандардың болуынсыз және өндіріс саласындағы мамандарды өндіріс мамандарының арасынан тартпайынша өз мақсатына жете алмайды.

Жоспарлау мен болжау әдістерін жетілдіру процесінде келесі мәселелер бар:

- нақты бір аймақтың немесе ұлттық экономиканың бір саласының әдістемесін жетілдіру мүмкін емес, бұл сайып келгенде оны жүзеге асырудың сәтсіздігіне әкеледі;

- жоспарлау мен болжау күрделі және өзара байланысты болуы керек, яғни жоспарлау мен болжау сапасын арттыру бойынша Қазақстанның өнеркәсіп комитетінің алдында тұрған міндеттер басымдыққа ие болуы керек;

- іс жүзінде бұл салалық комитеттің алғашқы жоспарлау мен болжау әдістерінен көшу және жаңа технологияларды қолдануға көшу проблемасы болып қала береді.

Аймақ өнеркәсібін басқаруда жекелеген болжау мен жоспарлаудың мүмкін еместігінің проблемасының туындауы одан әрі дамуды модельдеу процесінің күрделілігімен түсіндіріледі. Өнеркәсіптік кешенді модельдеу процесі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуын модельдеудің теңдестірілген процесінің бөлігі болып табылады және ұлттық экономикалық дамудың имитациялық моделі кешенінде көрінеді.

Дәстүр бойынша, өндірістік кешен дегеніміз белгілі бір территорияда жұмыс істейтін өндірістік кәсіпорындардың жиынтығы. «Кешен» ұғымы кәсіпорындардың тізімін ғана қамтып қоймайды, сонымен бірге олардың әлеуметтік-экономикалық дамуының ортақ мақсатын болжайды. Өз кезегінде, өндірістік кешен біртұтас ұлттық экономикалық кешеннің бөлігі болып табылады және осы жүйенің барлық басқа құрылымдық элементтерімен байланысты. Одан әрі абыржуды болдырмау үшін біз «өнеркәсіптік кешен» және «өнеркәсіп» ұғымдарын балама ретінде қарастырамыз.

Өнеркәсіп материалдық өндірістің негізгі және жетекші саласы болып табылады. Ол өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастардың дамуына шешуші әсер етеді. Өнеркәсіп және әсіресе ауыр өнеркәсіп экономикадағы кеңейтілген ұдайы өндірістің негізі болып табылады. Ол өзі үшін де, нарықтың басқа салалары үшін де өндіріс құралдарын үздіксіз көбейтеді.

Ауыр индустрия өнеркәсіптік өндірістің барлық салаларын, ауылшаруашылық, көлік, байланыс, құрылысты, сауданы алдыңғы қатарлы технологиялармен жабдықтайды, бүкіл халық шаруашылығында техникалық прогресті қамтамасыз етеді.

Өнеркәсіптің, ең алдымен ауыр өнеркәсіптің одан әрі дамуы - бұл біздің еліміздің экономикалық әлеуетін жандандырудың және әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуды қамтамасыз ету міндеттерін ойдағыдай шешудің маңызды алғышарты.

Өнеркәсіптік кешенді дамыту моделін жасау кезінде өндірістік кәсіпорындар мен басқа да әлеуметтік-экономикалық процестерді дамытудың стратегиялық бағыттарын пысықтау қажет. Таңдалған стратегиялық бағыттар максималды тиімділікті алуға бағытталуын ескере отырып, ресурстарды мақсатты бөлу процесінің негізі болып табылады.

Егер біз жоспарлау мен болжаудың күрделілігі мен өзара байланыстылығы проблемасын сипаттайтын болсақ, онда біз өндірістік кешеннің барлық бөлімшелерінің және ұлттық экономикалық процестердің, сайып келгенде, «тепе-теңдік теппендігі» құрайтын модельдер жиынтығын ұсынуымыз керек.

Бүгінгі күні практикалық болжау процесі мамандардың өндірістік кешеннің құрамына кіретін әр саланың өндірістік мүмкіндіктерін зерттеумен шектелетіндігіне байланысты. Сонымен бірге зерттеу салалар бойынша кәсіпорының өндірістік мүмкіндіктерін, олардың негізгі және айналым құралдарына қатынасын, еңбек ресурстарының қол жетімділігі мен мөлшерін, сонымен қатар өнеркәсіптік кәсіпорындардың экономикалық стратегиясының бағыттарын көрсетеді.

Кейінірек мамандар кешенді зерттелмеген факторлардың әсерінен жоспарлар мен болжамдар жобаларына үнемі түзетулер мен толықтырулар енгізу мәселесімен бетпе-бет келеді. Бұл факторларға мыналар жатады:

1) зерттелетін жоспарлау мен болжау қызметіне әсер ететін және жоспарлау

органдарының құзыретіне жатпайтын сыртқы факторлар;

2) өндірістік кәсіпорындардың мінез-құлық стратегиясын көрсететін және өндірістік саясатты сипаттайтын ішкі факторлар.

Сценарий әдісі сапалық және сандық тәсілдерді біріктіреді. Бүгінгі күні дәл осы әдіс Қазақстан Республикасындағы және оның субъектілеріндегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды және, атап айтқанда, өнеркәсіптік өндірісті болжау үшін қолданылатындықтан, ол ерекше назар аударуға тұрарлық.

Сценарий - бұл олардың пайда болу ықтималдығын көрсете отырып, оқиғалардың мүмкін болатын барысын сипаттайтын болашақ моделі. Сценарий назарға алынатын негізгі факторларды анықтайды және осы факторлардың болжанған оқиғаларға қалай әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді. Сценарий әдісі нарықтық жағдайда өте қажет, өйткені оның процедуралары белгісіздікті дәйекті түрде жоюды білдіреді және экономикалық процестердің баламалы дамуын көздейді. Әдетте, бірнеше балама сценарийлер жасалады. Сценарий - болашақтың ықтимал немесе қалаулы күйін анықтаудан гөрі, барлау болжамындағы болашақ сипаттамасы.

Индикаторлар түрінде жаңа модельдің факторларын зерттеу нәтижелері сценарийлерді құру картасына енгізіледі, ол әрі қарай жоспарлау және болжау кезінде факторлардың себеп-салдарлық байланысын қадағалайды.

Жоғарыда аталған мәселелерді талдау көрсеткендей, жоспарлау және болжау кезінде мамандар өндірістік кешенді одан әрі дамыту үшін қарабайыр әдістерді қолданады, ал тұтастай алғанда өнеркәсіптік кешенді дамытудың жаңа модельдерін қолданбайды.

Егер ақпараттың сапасы туралы айтатын болсақ, онда мамандар тек статистикалық агенттіктің функцияларына кіретін статистикалық ақпаратпен ғана шектелетіндігін көруге болады. Алайда, бұл жоспарды немесе болжамды толық және сапалы дайындау үшін жеткіліксіз.

Тұтастай алғанда өнеркәсіптік кешенді дамытудың жаңа моделін ұсыну үшін келесі талаптарға жауап беретін көпфункционалды статистикалық мәліметтер базасын әзірлеу қажет:

- қазіргі экономикалық құбылыстардың мәселелерін сапалы сипаттайтын статистикалық көрсеткіштер;

- көрсеткіштер жиынтығы экономикалық өмірдің барлық жақтарын сапалы сипаттауы керек;

- дамыған мәліметтер базасының барлық көрсеткіштері ресурстар балансына және оларды пайдалануға қойылатын талаптарды сақтай отырып бір-бірімен үйлестірілуі керек;

- индикаторлары бірыңғай әдіснаманы қолдану арқылы есептелетін жеткілікті ұзақ қатарлардың болуы.

Қорытындылар мен ұсыныстар. Зерттеу негізінде өндірістік кешенді жоспарлау мен болжаудың жаңа моделін құрудың келесі алгоритмі ұсынылуы мүмкін:

- оқу кезеңіндегі ақпаратты қамтитын ақпараттық базаны дамыту;

- болжамның жоғарыда аталған ішкі және сыртқы факторларын ескере отырып, болжамды кезеңге арналған өнеркәсіптің даму сценарийін жасау;

- картаны құру сценарийлерін құру;

- кезең-кезеңмен болжам жасау;

- болжау нәтижелерін талдау және бағалау;

- сценарийге қажетті түзетулер енгізу;

- зерттеу нәтижелері бойынша өндірістік кешенді дамытудың оңтайлы бағыттарын таңдау.

Зерттеу нәтижесінде өндірістік кешеннің барлық салаларының себеп-салдарлық байланыстарына негізделген жаңа модельді қолдану арқылы болжаудың басымдығы іс-шараларды жоспарлау мен болжаудың кемшіліктерін жою және өндірістік кешенді басқаруды жаңа деңгейге шығару бойынша уақытылы тапсырмаларды орындауы керек деген қорытындыға келді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Архипов, А. П. Сақтандыру ұйымдарын қаржылық басқару: университеттерге арналған оқулық / 2019 Электрондық ресурс (<https://urait.ru/bcode/438517>)
2. Бухгалтерия В.П. Проскурина 2020 баспасы, Лем, Электрондық ресурс (<http://lem.kz/publishing-house/catalog/author=Proskurina-V-P/buhgalterskij-uchet-i-nalogooblozhenie/166>)
3. Бороненкова, С.А. Кәсіпорынды басқарудағы күрделі қаржылық талдау: Оқу құралы / С.А. Бороненкова, М.В. Миллер. - М.: Форум, 2018-15ж. Электрондық ресурс / <http://list-of-lit.ru/analiz/finansoviy-analiz-2015-2019.htm>

4. Киреева, Н.В. Экономикалық және қаржылық талдау: Оқу құралы / Н.В. Киреева. - М.: Инфра-М, 2019 ж. - 368 б. Электрондық ресурс / <http://list-of-lit.ru/analiz/finansoviy-analiz-2015-2019.htm>

5. Черданова, Л.Н. Экономика және кәсіпкерлік негіздері / Л.Н. Черданов. - М.: Академия, 2019. - 64 б. Электрондық ресурс / <http://list-of-lit.ru/analiz/finansoviy-analiz-2015-2019.htm>

Құрманбаева Сәуле Тәңірбергенқызы

Лауазымы: экономика магистрі, «Бизнес және менеджмент» кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ инновациялық гуманитарлық- заң университеті

Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Шәкәрім даңғылы, 20, кв. 198

Ұялы телефон: 87778568797

Тахтаева Римма Шаймарданқызы

Лауазымы: экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақ инновациялық гуманитарлық -заң университеті, «Бизнес және менеджмент» кафедрасының аға оқытушысы

Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., 1 шағын аудан, 15-89

Ұялы телефон: 87772485921

Өндірістік кешенді басқарудағы болжамдау және жоспарлау әдістерін жетілдіру

Курманбаева Сауле Танирбергеновна

Должность: магистр экономики, старший преподаватель кафедры «Бизнес и управление», Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, пр Шакарима, 20, кв. 198

Сотовый телефон: 87778568797

Тахтаева Римма Шаймардановна

Должность: кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры «Бизнес и управление», Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, 1 микрорайон, 15-89

Сотовый телефон: 87772485921

Совершенствование методов прогнозирования и планирования в управлении производственным комплексом

Kurmanbaeva Saule Tanirbergenovna

Master of Economics, Senior Lecturer of the Department of Business and Management, Kazakh Humanitarian Law Innovative University

Postal address: 071400, Semey, 20 Shakarim Ave., sq. 198

Cell phone: 87778568797

Takhtaeva Rimma Shaimardanovna

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Business and Management, Kazakh Humanitarian Law Innovative University

Postal address: 071400, Semey, 1 microdistrict, 15-89

Cell phone: 87772485921

Improvement of methods of forecasting and planning in the management of the production complex